

ЯРАСЛАЎ САМУЙЛІК (г. Брэст)

АДМЕТНАСЦІ ГАВОРКІ ВЁСКИ УЛАСАЎЦЫ ІВАНАЎСКАГА РАЁНА

Уласаўцы – вёска ў Адрыжынскім сельсавеце, што размешчана за 26 км на поўдзень ад раённага цэнтра г. Іванава. У 1848 г. вёска Уласаўцы ўваходзіла ў маёнтак Адрыжын Кобрынскага павета Гродзенскай губерні, які належаў памешчыку Іпаліту Талубееву. У 2005 г. тут было 66 гаспадарак і 126 жыхароў [1, с. 430–431]. Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана “Праграма лінгвістычнага мікраатласа Выганаўскага Палесся”, а таксама так званая новая праграма [2, с. 25–28]. Дыялектны матэрыял у в. Уласаўцы (мясц. назва: *Уласоўцы*; жыхары: *уласоўцы*, *уласоўч’ёны*, *уласоўч’ёнец*, *уласоўч’ёнка*) быў занатаваны ў 2008 г. ад мясцовай жыхаркі Казлавец Марыі Пятроўны, 1938 г. нараджэння, адукацыя – 3 класы беларускай школы.

Для гаворкі гэтай вёскі ўласцівы пяць галосных фанем: *[a]*, *[e]*, *[o]*, *[ы(i)]*, *[y]*. Да ліку характэрных прымет націскага вакалізму гаворкі адносіцца захаванне гістарычнага *о* ў ненаціскным становішчы пасля цвёрдых зычных, г. зн. *о к а н н е*: *дорóга*, *корóва*, *головá*, *молоко́*, *с’íно*, *высо́ко*, *л’íто* і інш.

Адной з найбольш значных і адрозных фанетычных асаблівасцей гэтай гаворкі з’яўляецца вымаўленне галоснага *[e]* на месцы этымалагічных *а*, *ё* (**ѐ**), *е* пасля мяккіх зычных: *ш’епка*, *ж’ёбскы грыбы* ‘неядомыя грыбы’, *ж’ер*, *мн’есо*, *помн’еу* і інш.

Яркая і выразная адметнасць гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага *[i]* у адпаведнасці са спрадвечным **ѣ**, а таксама на месцы гістарычнага *о* ў новых закрытых складах пад націскам, (т. зв. і к а в і з м): *л’іс*, *с’іно*, *сн’іг*, *в’іт’ор*, *л’іто*; *v’із*, *v’іл*, *н’іс*, *ст’іл*, *б’іл’ш*, *v’ін*, *п’ійдеш*, *кор’іўка*, *к’ін’* [3, с. 152].

Характэрнай і паказальнай асаблівасцю гаворкі з’яўляецца таксама вымаўленне гука *[ы]* на месцы этымалагічных *е*, **ѣ** ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных і на месцы спрадвечных *е* (**ь**) пасля гістарычных *с*, *з*, *т*, *н*, *д*: *быда́*, *выдро́*, *высна́*, *мышо́к*, *пысо́к*; *сыло́*, *зымл’á*, *тыпéр*, *нымá*, *дын’óк*.

Адрознівае гаворку наяўнасць галоснага *[a]* у адпаведнасці з этымалагічным *е* ў пераднаціскных складах у лексемах *вз’алá*, *гл’ад’іw*, *зл’акáwс’á*. Аднак у паслянаціскных складах у падобных умовах выступаюць іншыя гукі: *зáйіц*, *пáмыц’*.

Яшчэ адна прыкметная асаблівасць гаворкі – гэта вымаўленне галоснага *[o]* на месцы паслянаціскага спрадвечнага *е* ў лексемах *вéчор*, *бéрог*, а таксама захаванне адпаведнага гістарычнага гука ў націскай пазіцыі пасля цвёрдых зычных у словах *говéс*, *мед* (але *далéко* і *дал’óко*).

Найбольш характэрным і яркім адрозненнем гаворкі ў галіне кансанантызму з’яўляецца наяўнасць толькі цвёрдых губных і этымалагічных *с*, *з*, *т*, *н*, *д*, *л* перад спрадвечнымі *е*, **ѣ**, *і*, **ь**, а таксама губных, пярэдняязычных і задняязычных перад канчаткам *-ей* у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону: *бéрог*, *вéчор*,

до менé, пёршы; быдá, выдрó, высна́, мышóк, пысо́к; робы́ты, мы́ска, пыса́ты, ловы́ты; ходы́ты, косы́ты, зымá, ны́вка; сы́ло, зымл'á, тыпéр, нымá, дыно́к; по́ле, алé, лед', лы́па, ходы́лы, лы́ты, колы́; бабéй, йамéй, хатéй, дорогéй. Аднак перад гістарычнымі **ѣ** і **о** ў новых закрытых складах пад націскам усе зычныя мяккія: л'ís, с'íно, сн'íг, в'ít'ор, л'íто, пол'íток – *полóска земл'í дес'* за сы́лом 'палетак', участка поля, які выкарыстоўваецца пад пасевы', *ска́лки на пол'í, йек дождж 'бурбалкі'*, паветраныя шарыкі на вадзе ў час дажджу; *v'íz, v'íl, n'ís, ст'íl, б'íl'ш, v'ín, n'íйдеш кор'íвка, к'ín', обл'íжн'íй дождж* 'заліўны дождж' і інш.

Вельмі адметная і выразная асаблівасць гаворкі – гэта рэалізацыя зычных [ð], [m] у розных пазіцыях. Цвёрдыя адпаведныя зычныя адзначаны перад этымалагічнымі **е**, **і**: *ден', тыпéр, тыхо, ходы́ты*. Спрадвечна мяккія [ð'], [m'] захаваліся перад гістарычным **ѣ**, а таксама на канцы дзеяслоўных форм трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: *ð'íd, m'ín'*; *v'ín ходыт', нóсыт', воны ход'ат', нóс'ат'*.

У этымалагічных спалучэннях **гы**, **кы**, **хы**, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, і ў становішчы перад галосным [e] у прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку, заднеязычныя таксама захаваліся цвёрдымі: *дóвгый, корóткий, тóнкый, тыхый дóвге, корóтке, тыхе*.

Адметная рыса гаворкі – гэта як цвёрдыя, так і мяккія спрадвечныя зычныя **р**, **ц**, **ш**, **ч**, **ж** у пэўных пазіцыях: *порáдок, град, цеп, хлопцы, пёршы, кышы* 'мякаць унутры гарбуза', *гóчы, жы́то* і *р'ічка, гр'іх, пор'ízав, ц'і́вка, ц'áц'ка, молоды́ц'а, гóч'і, ш'éпка, ж'ер, на меж'í* і інш. [3, с. 152].

Вельмі своеасаблівым у гэтай гаворцы з'яўляецца зычны [ʋ]. У пазіцыі перад галосным у пачатку і сярэдзіне слова вымаўляцца губна-зубны [ʋ]: *váта, вода́, во́л'ны, v'íдел'ц'а* і інш. Тыповы ён і ў пачатковым становішчы перад зычнымі *vз'алá* і інш. А зычны [ʋ], які паходзіць з **в**, **л**, на канцы слова пасля галоснага і пасля галоснага перад зычным даў губна-губны [w]: *ла́вка, пра́вда, купы́ш, дóвгый* і інш.

Прыкметная фанетычная асаблівасць гаворкі – гэта адсутнасць пазіцыйнага аглушэння звонкіх зычных: у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі звонкія зычныя вымаўляюцца даволі выразна: *дуб, v'íz, n'íж, гóлод, ка́зка, зага́дка, губка, n'íжка, нóжка*.

Істотнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама падаўжэнне зычных паміж галоснымі на месцы гістарычнага спалучэння "мяккі зычны + Ъ́": *з'íl'л'е, нас'ín'не*.

Нарэшце, яркая і паказальная асаблівасць гаворкі – гэта наяўнасць у пераважнай большасці слоў перад галоснымі [a], [o], [y] пратэтычнага зычнага [z]: *гану́ча, гóстры, гора́ты, гу́лыц'а, гóсен', гóчы, гóч'і, гóзеро, але ны́одного*.

Значныя адметнасці характарызуюць і адрозніваюць гэтую гаворку і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікам мужчынскага роду ў адзіночнага ліку другога скланення з мяккай і зацвярдзелай асновай у творным склоне ўласцівы канчатак *-ем*: *конéм, рублéм, йайцéм*.

Назоўнікі жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне адзначаны з канчаткам *-і*: *на двор'í, на конц'í, на меж'í*.

Назоўнікам жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення з цвёрдай і мяккай асновай у месным склоне характэрны канчаткі *-ы, -у*: *v хáты, v л'íсы, v пол'у, v нóсу*.

Назоўнікі жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне зафіксаваны з адметным канчаткам *-ей* або нулявым канчаткам (□): *нымá бабéй, хатéй, дорогéй, йамéй, стр'іх, гол'іш*.

Назоўнікі мужчынскага роду множнага ліку другога скланення ў давальным склоне маюць канчатак *-ум*: *л'уд'ум, кон'ум*.

У назоўным склоне мужчынскага роду адзіночнага ліку прыметнікі звычайна ўжываюцца з націскным і ненаціскным канчаткам *-ый*: *моладый, старый, малый, новы, добры, хоршы*. Часам у падобных умовах адзначаны ненаціскны канчатак *-ы*: *хоршы, першы, вол'ны, гостры*.

Выразная асаблівасць прыметнікаў гэтай гаворкі – гэта т. зв. “сцягнуты” аднаскладовы націскны і ненаціскны канчатак *-е* ў назоўным склоне адзіночнага ліку ніякага роду: *моладэ, старэ, нове, солодке, хорше*. Аднак прыметнікам жаночага роду ў тым жа ліку і склоне ўласцівы або поўны двухскладовы канчатак *-айа*, або т. зв. “сцягнуты” аднаскладовы канчатак *-а*: *моладайа, старайа, моладá, старá, новайа, добрайа, нова, добра*.

Зваротныя дзеясловы ў гэтай гаворцы адзначаны з постфіксамі *-с'а, -с'*, аднак апошні больш пашыраны ў інфінітыве: *бой'ус'а, купай'ус'а, бой'э'с'а, куп'э'с'а, н'ішчо зробі'лос'а, умыва'тыс', бра'тыс', робы'тыс', зва'тыс'*.

Адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама захаванне інфінітыва з заднеязычнымі [к], [з], якія ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу чаргуюцца з шпыхачымі [ч], [ж]: *пыкт'і, сыкт'і, стрыг'і, пыч'ут', сыч'ут', стрыж'ут'*.

Характарызуюць і вылучаюць дадзеную гаворку і разнастайныя лексічныя асаблівасці. Адзначым некаторыя адметныя лексемы: *б'ілы грыб* ‘баравік’, *боровейе жыто* ‘буйное чорнае зерне ў коласе жыта’, *бус'ок* ‘бусел’, *в'ііаты, чыныты* ‘ачышчаць абмалочанае збожжа’, *во'вчы грыбы, ж'эбскы* ‘неядомыя грыбы’, *волочыты* ‘баранаваць’, *выдыра'ты зéмл'у под'ноле (новына)* ‘абрабляць новае поле’, *вырén'ка* ‘кашэль’, вялікая кашолка, звычайна для лучыны, *г'індык* ‘індык’, *глынка* ‘вапна’, *голова* ‘ніжня частка снапа’, *грына* ‘пропуск у кашэнні’, *гуздéчка* ‘аброць’, *д'эдына* ‘дзядзіна (дзядзькава жонка, цётка)’, *дзв'ід* ‘вочап у калодзежным жураўлі’, *й'эжык* ‘вожык’, *журавéл'* ‘калодзежны журавель’, *журавл'это* ‘вага ў калодзежным жураўлі’, *загране* ‘аплодненае (яйцё)’, *затовка* ‘здор (нутранае свіное сала)’, *збанок* ‘гліняны збан з вузкай шыйкай’, *збрóдыты* ‘нанесці шкоду пасавам’, *здр'ік* ‘здрок’, куслівая муха, якой баяцца, коні, конскі авадзень, *карто'пл'а* ‘бульба’, *кв'ашылна* ‘халадзец, квашаніна’, *к'ібка* ‘выемка ў печы’, *к'ін'* *натурыстый* ‘конь наравісты’, *кл'уня* ‘гумно’, *клькóче* ‘клякоча (пра б'усла)’, *козл'акы* ‘ядомыя грыбы’, *кол'ады, Рожество Хрысто'во* ‘каляды’, *комн'ір* ‘каўнер у кажусé’, *кон'ік* ‘страказа’, *копы'ца* ‘капа’, *корóста* ‘кастрыца (адходы лёну і канпель, якія атрымліваюцца пасля перацірання і трапання)’, *коц'убá* ‘качарга’, *коц'убнык* ‘месца каля печы, дзе стаяць качэргі’, *красн'ук* ‘падасінавік’, *кублó* ‘гняздо (у птушак)’, *крышаны* ‘бульбяны суп, звычайна засквараны салам’, *куза'ка* ‘казяўка, кузурка’, усякае маленькае, дробнае насякомае, *кумкай'ут'* ‘квакаюць’, *сокорáт* ‘сакочуць’, *кышы* ‘мякаць унутры гарбуза’, *кенд'ух* ‘страўнік’, *ласыца* ‘узор ад марозу на акне’, *лохач'і* ‘буякі, дурніцы (кусцікі з буйнымі спажаўнымі ягадамі блакітна-сіняватага колеру)’, *лушчайкы на йай'цу* ‘шкарлупіна, цвёрдая абалонка яйца’, *лытыхá* ‘аёр’, расліна з доўгім мечапдобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах’, *медв'ід'* ‘мядзведзь’, *млы'ц'і* ‘бліны’, *мн'эсо л'уб'івойе* ‘нятлустае смачнае мяса’, *мура'ха* ‘мурашка’, *мутыты* ‘хлусіць, падманваць’, *напражкы* ‘прама, наўпрост’, *нар'учче* ‘бярэмя’, *нехл'уйа* ‘нехайны чалавек’, *обл'іжн'ій дождж* ‘заліўны дождж’, *осл'ін* ‘услон’, *от'оса* ‘атосы’, драцяныя з жалезных пругоў або раменныя цяжкі, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да з'агваздки’, *падчеры'ца* ‘падчарыца, падчарка (няродная дачка)’, *пажур* ‘ногаць, пазногаць’, *пол'іток* – *полóска земл'і дес'* за с'ылóm ‘палетаць’,

участак поля, які выкарыстоўваецца пад пасевы, *пёрцыя* ‘чарка’, *постолы* ‘пасталы, лапці’, *потанці* ‘малако з хлебам’, *пташка* ‘пташка’, *пуха* ‘пятка, тупы канец яйца’, *пужално* ‘дзяржанне, да якога прымацоўваецца пуга’, *радно* ‘палатняная коўдра’, *свіны хрукіаўт* ‘свінні рохкаюць’, *скалкі на пол’і*, *йек дождж* ‘бурбалкі’, паветраныя шарыкі на вадзе ў час дажджу, *скопéц* ‘капец бульбы’, *солóмн’ак* ‘матрац, набіты саломая, сенам’, *сóнычко* ‘сонейка’, *соха* ‘саха ў калодзежным жураўлі’, *спывáты* ‘спяваць’, *stown* ‘кветканоснае сцябло цыбулі’, *страмына* ‘драбіны (прыстаўная лесвіца)’, *стéжар* ‘месца, дзе стаяў стажок, *судóсытыс*’ ‘сустрэцца’, *сыройіжка* ‘сыраежка’, *т’óртка* ‘тарка (прадмет кухоннага ўжытку для раздраблення, расцірання, напрыклад, бульбы)’, *товканыц’а* ‘таўчоная бульба (страва)’, *тык’ін*, *корушкы* ‘тытун, тытунь’, *тёмно*, *пóночы* ‘цёмна’, *хвартухá* *об’азáты* ‘надзець і завязаць фартух’, *хвойіна* ‘хвоя’, *х’іт’алка* ‘арэлі’, *ц’іковаты саба́кыйу* ‘цкаваць сабакам’, *цыбахы* ‘лісце цыбулі’, *чыбрéц* ‘чабо́р’, *чер’ін* ‘чарэнь’, *чэ́рез м’іст* ‘цераз мост’, *шво́раб* ‘верабей’, *ш’іхл’а* ‘ліхаманка (хвароба)’, *шкаба́ра* ‘стрэмка (востры, тонкі кавалачак дрэва, асколак шкла, металу, які залез пад скуру)’, *шкварка* ‘скварка (падсмажаны кавалачак сала)’, *шыпыл’кы* ‘іглападобнае лісце хвойных дрэў і кустоў’, *шчавéй* ‘шчаўе’, *эхо*, *гук* ‘рэха’, *йажына* ‘ажыны’, *йáсла* ‘дзясна́’, дзясны́, *йачейá* ‘адтуліна ў жорнах, ручным млыне, куды сыпалі збожжа’.

Такім чынам, гаворка вёскі Уласаўцы Іванаўскага раёна характарызуецца цэлым комплексам моўных асаблівасцей і адносіцца да заходнепалескай (загародскай) групы гаворак [3, с. 150–157; 201–214; 4].

Спіс літаратуры

1. Гароды і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. – Т. 3, кн. 1. Брэсцкая вобласць / рэдкал. : Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – 528 с. : іл.
2. Самуйлік, Я.Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся (рукапіс) / Я.Р. Самуйлік. – 219 с.
3. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы / А.А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. школа, 2003. – 294 с.
4. Клімчук, Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся : Фанетычны нарыс / Ф.Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.